

ПОКАЖЧИК ТИПІВ І МОТИВІВ ПРО УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ МАТЯША

Леся МУШКЕТИК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

доктор філологічних наук, чл.-кор. НАН України,

провідний науковий співробітник

Інституту мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М.Т. Рильського

Національної академії наук України

вул. Грушевського, 401001, Київ, Україна.

e-mail: mushketik@ukr.net

Magyar Z. Mátyás király narratív hagyományköre.

Típus- és motívumindex. Budapest :

Balassi kiadó, 2017. 289 p.

Сучасна угорська фольклористика чимало уваги надає збиранню і вивченню народного епосу, історичного фольклору, зокрема легендам і переказам про відомих діячів угорської історії. Одним із таких дослідників є співробітник Інституту етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук етнограф, фольклорист, письменник Золтан Мадяр, який підготував кілька монографій про відомих історичних осіб — угорських королів, князів, вождів, святих [11; 12]. Упродовж багатьох років Мадяр окрім різних регіонів Угорщини здійснював польову роботу на території Румунії, Словаччини, Словенії, України, Сербії, Угорщини, Польщі, Австралії, Ірландії. Видав кілька десятків збірок різних жанрів угорського, здебільше прозового фольклору, серед них і з території інших країн: «Трансільванські народні перекази, т.1—2» (Erdélyi népmondák, 2011); «Шлях веде у бік Торни... Народні балади з області Торна» (Torna felé vezet út... Torna megyei népballadák, 2011); «Казки Іштвана Ешіка : Казки, перекази і жартівливі оповідки з Мартоні» (Ésik István meséi : Mesék, mondák és tréfás elbeszélések Martonyiból, 2005).

Співробітники згаданого Інституту ще раніше працювали над укладанням каталогів окремих видів народних переказів (І. Добош, І. Бігарі, І. Надь та ін.) [6 ; 9]. Згодом їх історичну частину почав доповнювати, вдосконалювати Мадяр, результатом цієї багаторічної діяльності став багатотомний «Каталог угорських історичних переказів» у в 11-и (фактично, в 12-и) томах [10].¹

2017 року дослідник опублікував покажчик мотивів і сюжетів про угорського короля Матяша, це обсягове видання з залученням текстів, приміток, літератури та ін., він пише про важливість подібного плану видань: «У словесній фольклористиці певною мірою прописним, хоча й незмінно вірним є те, що під час дослідження традиційного епічного матеріалу альфою і омегою наукових студій постає опертій на якомога повнішу базу, методологічно обґрунтований, а також структурно логічний і когерентний каталог» [10/XI, с. 9].

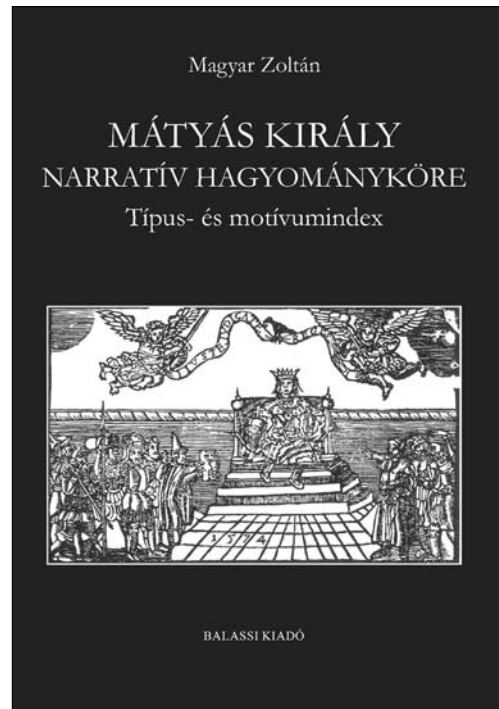
¹ Матеріал у Каталозі погруповано за такими великими темами чи рубриками: I. Перекази про заснування. II. Герої, історичні особи. 1. Національні герої. III. Герої, історичні особи. 2. Тематичні групи. IV. Війни, битви, визвольні війни V. Легенди (Перекази релігійної тематики). VI. Гріх і гріховність. VII. Розбійницькі перекази. VIII. Перекази про скарби. IX. Інші перекази географічного та історичного характеру. X. Покажчик і бібліографія.

Вступна частина книги (Вступ) складається з розділів: Угорські історичні перекази і матяшівська традиція. Формування матяшівської традиції. Жанрова і регіональна систематизація матяшівської традиції. Місце матяшівської традиції у системі угорських історичних переказів. Наративні вузли масиву матяшівської традиції (кілька характерних типів і мотивів епічної спадщини про короля Матяша).

Спершу Золтан Мадяр коротко характеризує своєрідність угорських легенд та переказів у контексті європейських, виокремлює їх локальні та регіональні особливості, коло головних героїв і персонажів та ін. Він говорить і про їх дослідження, а також про створення каталогів, показників у даній галузі, описує і працю над згадуваним багатотомним каталогом, мотивуючи це тим, що за останні десятиліття угорськими фольклористами було зібрано значний польовий матеріал з цього терену. Було створено Архів угорських історичних переказів, текстова база якого нині нараховує 112 000 тестів.

Значне місце в Каталозі історичних переказів, як і в угорській народній прозі загалом займає фольклорний матеріал про відомого в історії короля Матяша. Король Матяш Корвін (лат. Mathias Corvinus) (1443—1490) з родини Гуняді був одним із найвишараніших правителів пізнього середньовіччя в Центральній Європі. Він багато зробив задля зміцнення імперії, її економічного, культурного піднесення, законотворчості. Прославився як король, переможець турків.

Невдовзі після смерті його особистість стала легендарною. У зв'язку з тим, що «легенда завжди вивищується над історією», варто зауважити, що фольклорний образ Матяша має мало спільного з історичним, адже за життя сам король не був таким популярним, це був жорстокий, владний правитель, якого почали ідеалізувати лише по смерті, коли країна занепала внаслідок слабкої влади та турецьких нападів. У цей час виникло відоме прислів'я — «Помер Матяш, а з ним і справедливість». Багатий фольклор про короля Матяша існує не лише в угорців, а й у народів, які проживали з ними в одній державі — словаків, українців-русинів, хорватів, словенців, румунів, німців. У південних слов'ян він постає як герой юнацьких пісень, у словаків та українців зустрічається переважно у прозовій творчості. Європейська усна словесність протягом кіль-

кох століть зберігає пам'ять про угорського короля, хоча зрозуміло, що з часом ці події ідеалізуються чи переоцінюються, починають пов'язуватися з іншими іменами тощо. Сюди долучаються мандрівні казкові мотиви, які переходять від народу до народу. Мадяр свідчить: «У європейській традиції особливо важливу роль відіграють ті мандрівні типи, мандрівні мотиви, з яких згодом вибудовується словесний фольклор окремих народів, націй — перетворюючи той чи інший інтернаціональний елемент на локальний рису» (с. 25).

Дослідженню Матяшівської традиції присвячено чимало праць як угорських, так і дослідників з інших країн, серед них і українських [1 ; 2 ; 3 ; 4]. Серед угорських найвагоміші праці опублікувала І. Кріза [7].

Далі у вступі Мадяр подає короткий опис основних типів і тем, представлених у показнику, докладніше зупиняючись на найхарактерніших з них, як в угорців, так і інших народів. На думку фольклориста, найбільшим організуючим елементом творів є постать епічного героя, який зазвичай стоїть у центрі подій. Він зауважує, що король Матяш Корвін не одразу став популярним героєм фольклору, його уславлений образ, сама традиція формувалася протягом кількох століть. Значне місце у цьому процесі посідали й літописні, книжні згадки, оповіді про нього: «Усі ті фольклорні твори, які відбивають іс-

торичні події, історичний контекст національного і локального довкілля, в угорському і міжнародному фольклорі водночас складають складно структуровану (багат шарову) культурну спадщину, у якій індивідуальні особливості і інтернаціональні знаки, переважно доповнюючи один одного, перебувають у симбіозі один з одним. Етнологія доводить, що усна традиція і письмова культура, переплетення різних культурних шарів є однією з найбільших особливостей цих традицій» (с. 24).

Мадяр свідчить, що порівняно з іншими угорськими, і навіть історичними героями фольклору інших народів матяшівська традиція демонструє велике багатство матеріалів. Так, цей персонаж діє у таких жанрах: історичні пісні, балади, шкільні сценки, перекази, казки, анекдоти, паремії. Його образ увічнено і в декоративно-прикладному мистецтві. За підрахунками Мадяра, можна виокремити 350 самостійних наративних типів про нього, а якщо взяти ще різноманітні підтипи і одмотивні наративи, що з'являються на нижчому ступені структури тексту, то їх число подвоюється і складає майже 600, частково чи цілковито відокремлених типів текстів (с. 48). Отже, дослідник констатує, що за кількісними параметрами, типологічним розмаїттям матеріалів про певну історичну особу в угорському фольклорі лідирує Матяш, за ним слідує такі видатні угорські особистості як Святий Ласло, князь Ференц Ракоці II та розбійник Шандор Ружа.

Про принципи систематизації самих текстів ідеться в останньому розділі вступу, Мадяр пише: «У групуванні наративних творів ми прагнули однаково увагу присвятити хронології особистого життєвого шляху і внутрішній логіці традиційного матеріалу, що сюди належить» (с. 48). Він також простежує, пояснює походження та розповсюдження деяких сюжетних типів чи мотивів, згадки про них у письмовій, релігійній та ін. літературі, наводить міжнародні паралелі тощо задля кращого розуміння специфіки та функціонування залученого до Каталогу матеріалу.

Далі йде основна частина — **Каталог наративів про короля Матяша**, що складається з таких основних тематичних циклів чи типів:

Н 1–10. Молодість Матяша.

Н 11–20. Вибір Матяша королем.

Н 21–40. Любов короля Матяша.

Н 41–50. Король Матяш і його дружина.

Н 51–60. Король на війні.

Н 61–80. Перевдягнений король.

Н 80–100. Король Матяш у гостях.

Н 101–140. Матяш, справедливий.

Н 141–150. Мудрий король.

Н 151–170. Розумний блазень короля Матяша.

Н 171–200. Мудрі піддані короля Матяша.

Н 201–210. Вигадливі випробування.

Н 211–220. Винахідливість, викрути.

Н 221–250. Крилаті висловлювання.

Н 251–280. Зразки поведінки.

Н 281–310. Повчальні історії.

Н 311–320. Перекази про Матяша змішаної тематики.

Н 321–340. Король Матяш, міфічний герой.

Н 341–380. Увіковічені традиції.

Н 381–390. Колодязь короля Матяша.

Н 391–400. Дерево короля Матяша.

Н 401–410. Інші місцеві пам'ятки про короля Матяша.

Н 411–420. Смерть короля Матяша.

Ці типи своєю чергою містять окремі підтипи (мотиви) та їх варіанти. До прикладу, тип **Н 11–20. Вибір Матяша королем** розподілено на наступні тематичні одиниці:

Н 11. Напророчене королювання

Н 11.1. Пророцтво святого Яноша Капістрана (Капестрано).

Н 11.2. Віщування сивого старого.

Н 11.3. Віщування циганки.

Н 11.5. Привітання ангелів.

Н 11.6. Яблуко Матяша.

Н 12. Королем буде той, хто їсть за залізним столом.

Н 13. Розквітлиий держак батога.

Н 14. Підкинута вгору корона.

Н 14.1. Корона, що опустилася на свинячий хвіст.

Н 15. Корона, що прибула з неба.

Н 16. Ангельське коронування.

Н 16.1. Протест ангелів.

Н 17. Бджолиний рій у вигляді корони короля.

Н 18. Чарівний голуб.

Н 19. Чому похилений хрест на Святий Короні?

Н 20. Вибори короля на Дунайському льоду.

Або ще детальніше у типі **Н 61–80. Перевдягнений король**:

«**Н 61.** Шпигування перевдягненого короля Матяша

Н 61.1. Облога Відня (король Матяш як колісник)

Н 61.1.1. Король Матяш на Віденському базарі

Н 61.1.2. Здобуття Відня

Н 61.2. Король Матяш у турецькому таборі» (с. 91–92).

До кожного підтипу подано короткий опис змісту (від кількох рядків до розгорнутого опису), а також позначено регіони (скорочено), населені пункти і джерела, де він зустрічається. Наприклад:

«**Н 14. Підкинута вгору корона.** Короля вибирали таким чином, що підкидали в повітря корону, і на кого сяде корона, той буде правителем. Під час коронування корону підкидали кілька разів (тричі) і щоразу вона сідала на голову бідного хлопця-служки, і нарешті пани примирилися з тим, що Матяша вибрано королем.

«FF: Ung megye* (Kuzely, Zenon, 1906. V.); Kapuszög* (Szémán István, 1911. 236; Ortutay Gyula, 1939/ 29–32); Homonna vidéke: Ublya* (Varchol, Nadija—Varchol, Joszif, 1984. 179–180.); Felsőrás (MZA 92507. — Magyar Zoltán és Varga Norbert gy., 2006).

AF: Bácska* (Raic, Blaž, 1923.80.— bácskai bunyevác adat дані бачкайських хорватів); Bodrogszentés (Ferenczi Imre, 1968, 12.); Éradony — 2 (Bihari népmondák, 1995.80.93–94. — Dandé Bálintné gy., 1980; Nagyszalonta (Bihari népmondák, 2001. 92–93. — Fábrián Imre gy.).

SZ: Hadikfalva (Kóka Rozália, 1990.7–9.)» (с. 73).

Отже, тут подано скорочення: FF — Верховина, AF — Алфьолд (Велика угорська низовина) та ін., тобто регіони; місцевості, позначені зірочкою, розташовані поза сучасними кордонами Угорщини, це Ung megye* — область Унг (територія сучасного Виноградова), Ublya* — Убля в Словаччині, область Гомонна тощо. Крім фольклорних збірок до списку джерел можуть входити посилання на літописи, рукописи, архіви, письмову літературу, біблійні джерела, періодичні видання — газети, журнали.

Як бачимо, у даному типі певною мірою репрезентована українська закарпатська традиція про ко-

роля Матяша, відомо, що від угорців було запозичено не лише певні мотиви й сюжети, а й складено оригінальні твори, зокрема народні казки про Матяша [4].

Після обсягового, детального, скрупульозно укладеного каталогу укладач вміщує список узгоджень, показчик мотивів, скорочення та літературу.

Список узгоджень містить посилання на різні міжнародні та національні показчики фольклору, зокрема, такі як доопрацьована версія міжнародного тритомного показчика казок Аарне-Томпсона-Утера (АТУ) [5] та «Каталог угорських казок» [8]. Зауважмо, що з 1978 по 2001 рік видано десять розлогіх томів цього Каталогу, який є найповнішим з існуючих раніше й окрім друкованих джерел містить також архівні та рукописні матеріали, літературно оброблені казки, переклади, показчик сюжетів англійською мовою тощо. Подаємо приклад зі списку узгоджень:

«**MZ II. Н 179.** Король Матяш і старий суддя АТУ 173. Human and Animal Life Spans are Readjusted. — AaTh/MNK 828. Man and Animals Readjust Span of Life / Az ember éveiről (про людські роки). — Mot. A1321. Men and animals readjust span of life» (с. 228).

Показчик мотивів — це список окремих слів з посиланнями на типи показчика, до деяких з них додано необхідні пояснення. Наприклад:

«**Кава:** панське вбрання, яке поять кавою II. Н 68; отруєна кава II. 70» (с. 243)

«**Королева Марія Терезія** II. Н 318.1» (с. 245)

«**Пани:** покарані королем Матяшем пани II. Н 137. 7–8» (с. 253)

У кінці оприявлено розлогі й бібліографічний список, це різноманітні джерела текстів, а також дослідження з даної тематики.

Каталог історичних переказів Золтана Мадяра є потрібною, сучасною працею, виконаною на високому професійному рівні, на що значною мірою вплинув великий польовий досвід автора, публікування ним збірок текстів, тобто досконале знання матеріалу та його вдале групування. І хоча вже існують міжнародні та національні каталоги певних жанрів фольклору, сучасна фольклористика потребує подальшого укладання показчиків, удосконалення й уточнення існуючих, що значно полегшує дослідницьку роботу, дозволяє оцінити як власний набуток у да-

ній області, так і провести міжнародні паралелі між різними творами, сюжетами та мотивами тощо. Це важливо, адже народні перекази є цінним джерелом збереження та вивчення історичної та культурної пам'яті спільноти.

1. Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1988. Т. 15. Ч. I. С. 141–154.
2. Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін в сла-в'янській усній словесности, розбір мотивів, зв'язаних з його іменем. *Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка*. I–IV. 1905. Т. 67. С. 1–55.
3. Мушкетик Л. Король Матяш Корвін у західноукраїнських нарративах. *Фольклор українсько-угорського порубіжжя*. Київ: Український письменник, 2013. С. 281–326.
4. Мушкетик Л. Мандрівні мотиви в українському фольклорі про угорського короля Матяша Корвіна (казка «Про Матяша та Поган-дівча»). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Зб. наук. праць. Спецвипуск*. Київ: КНУ, 2013. С. 259–268.
5. ATU — *The Types of International Folktales : A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther*. Helsinki, 2004. Part. I. 619 p. ; Part. II. 536 p. ; Part III. 285 p.
6. Dobos I. A történeti mondák rendszerezéséhez. *Ethnographia* 1970. 81.С. 97–112.
7. Kriza I. *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest : Akadémiai K., 2007. 241 p.
8. *Magyar Népmesekatalógus (MNK)*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1978– 2001. K. 1–10.
9. *Hiedelemmonda Katalógus / összeall. Bihari A.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1980. 328 p. (Előmunkalatok a Magyarság Néprajzához 6).
10. Magyar Z. *A magyar történeti mondák katalógusa*. Budapest: Kairosz könyvkiadó kft., 2018. K. I–XI.
11. Magyar Z. *Rákóczi a néphagyományban: Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*. Budapest: Osiris K., 2000. 360 p.
12. Magyar Z. *Szent István a néphagyományban*. Budapest: Osiris K., 2000. 250 p.